

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПРОМЕТЕЇ

**полтавці – учасники
Кирило-Мефодіївського товариства**

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесе Гончара

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПРОМЕПІЄІ

полтавці – учасники Кирило-Мефодіївського товариства

Біобібліографічні нариси

Полтава – 2020

УДК 01:94(477.53)
П 27

Упорядник : *Надія Михайлівна Требіна*

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПРОМЕТЕЇ: полтавці – учасники Кирило-Мефодіївського товариства : біобібліографічні нариси /
упоряд. Н. М. Требіна; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва
ім. О. Гончара. – Полтава, 2020. – 40 с.

У бібліографічному посібнику йдеться про вісьмох наших земляків – з дванадцяти засновників Кирило-Мефодіївського товариства. У рік 175-річчя від часу створення політично-просвітницького братства (1845) ми згадуємо поіменно тих, хто прагнув до свободи думки, совісті і слова, поширення освіти в Україні.

У виданні дев'ять розділів, до кожного з яких подається скрупульозно відібраний список літератури, розміщений у зворотно-хронологічній послідовності. Зірочками відділені праці, поезії кирило-мефодіївців, художні твори про них.

Біобібліографічні нариси адресовані вчителям, студентам, старшокласникам, бібліотекарям, краєзнавцям.

З М І С Т

Кирило-Мефодіївське братство: мета, види, наслідки діяльності.....	4
Андрузький Г. Л.	10
Гулак М. І.	13
Маркович О. В. ...	19
Навроцький О. О.	23
Пильчиков Д. П.	28
Посяда І. Я.	30
Савич М. І.	33
Тулуб О. Д.	37

Кирило-Мефодіївське братство: мета, види, наслідки діяльності

*А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих
І дождалась...*

Т. Шевченко "Єретик" (1845)

*В історії з Кирило-Методіївським братством цар
Микола I побачив ні більше, ні менше як намір
відрізати Україну від Росії й відновити часи
гетьманства.*

Д. Дорошенко, український історик

*Кожна нова деталь, яку дізнаємося про Кирило-
Методіївське братство і про його тодішніх
членів, побільшує нашу симпатію до них.*

Іван Франко

Кирило-Мефодіївське товариство, Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство – таємна організація, що виникла в традиції українського визвольного й автономістського руху, представленого, зокрема, "Малоросійським тайним товариством", "Харківським гуртком української молоді", гуртком "Київська молодь". Було одним з проявів піднесення національного руху в усіх українських землях, активізації загально-слов'янського руху під впливом визвольних ідей Заходу періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи – "весни народів".

Кирило-Мефодіївське товариство як таємна організація не вело протоколів своїх зібрань, тому точну дату його становлення визначити важко. Але, якщо виходити зі статуту, вилученого у М. Гулака, хронологічно відлік часу створення братства треба розпочинати з кінця 1845 року.

Членами товариства, які називали себе "братчиками", стали вихованці і співробітники Київського та Харківського університетів. Засновників братства було дванадцять, серед них – вісім полтавців.

Провідну роль у товаристві відігравали Т. Шевченко, М. Костомаров, полтавці М. Гулак, О. Маркович, Д. Пильчиков, І. Посяда та інші.

М. Костомаров, В. Білозерський, М. Гулак підготували статут Кирило-Мефодіївського товариства.

М. Костомаров був також автором програмного маніфесту товариства – "Книги буття українського народу". "Книга" була історико-політичним твором, в якому висвітлювалися істотні події української історії, накреслювалося вирішення кардинальних суспільно-політичних проблем.

Статут Кирило-Мефодіївського товариства – один з основних документів, розроблений "братчиками". Його автор – М. Костомаров, співавтори – М. Гулак, В. Білозерський. Складався з двох частин, перша мала назву "Головні ідеї", друга – "Головні правила товариства". У першій частині викладені основні політичні ідеї.

Попри відсутність у ній чіткого формулювання про створення слов'янської федерації, саме про неї йшлося в шести її пунктах. Основою для суспільного і державного ладу бралися принципи християнської моралі.

Проголошувалися ліквідація соціальної нерівності, зокрема кріпацтва, просвітництво як головний засіб досягнення мети, моральність дій та дотримання християнського віровчення, відзначалося, що, як і все товариство в цілому, так і кожен його член повинні свої дії узгоджувати з євангельськими правилами любові, покірливості і терпіння; правило ж "Мета освячує засіб" товариство визнає безбожним.

Друга частина більш детально розроблена і присвячена засадам діяльності самої таємної організації.

Кирило-Мефодіївське товариство, що утворилося в Києві наприкінці 1845 року, проіснувало лише 14 місяців.

У березні 1847 року воно було розгромлене жандармами. Поліції вдалося виявити 12 членів законспірованої організації. Влада уникала оцінок товариства як прояву національного руху в Україні, застосовувала витончені методи психологічної обробки до Г. Андрузького, В. Білозерського, домагаючись зміни ними своїх попередніх свідчень щодо характеру і цілей товариства.

Зберігалася в таємниці первинна назва, яку політична поліція дала заведеній на братчиків слідчій справі "Об Україно-Славянском обществе". Щоб приховати суть ідеології й мету діяльності товариства, Третій відділ почав представляти його як "Кирило-Мефодіївське", тобто під назвою, яку використовував М. Костомаров для того, "щоб перед кожним урядом покришка

була".

Кирило-мефодіївців дуже суворо покарали по "высочайшему повелению", все трималося в секреті: не можна було допустити небажаного резонансу і розголосу. Тільки через десять років по смерті царя Миколи I, який особисто керував судом і визначав кару, члени братства змогли повернутися до літературної й трудової діяльності.

Влада була насторожі, міністр народної освіти Російської імперії вимагав від учених, зокрема, *"аби вони розмірковували якомога обережніше там, де йдеться про народність чи мову Малоросії та інших підвладних Росії земель, не даючи любові до батьківщини переваги над любов'ю до вітчизни, імперії, позбавляючись усього, що може шкودити любові до останніх..., щоб усі висновки вчених і авторів схилилися не до піднесення окремо Малоросії, Польщі та інших країн, а Російської імперії в сукупності народів, що її складають"*.

Український історик Михайло Грушевський (1866–1934), ознайомившись з матеріалами слідчої справи кирило-мефодіївців, оцінив їхню діяльність так: *"Ціле покоління української інтелігенції стояло під впливом роботи сеї київської лабораторії"*, *"...гадки і плани кирило-мефодіївців пішли широко в громадянство"*.

Державний діяч, публіцист Симон Петлюра (1879–1926) разом зі співробітниками часопису "Украинская жизнь" наголошував, що український рух цілком виходить із стадії неясних устремлінь і кристалізується у програмі першої політичної організації – Кирило-Мефодіївського братства.

У другому томі "Нарису історії України" професора-історика, дипломата Дмитра Дорошенка (1882–1951) читаємо: *"Саме в Києві в половині 40-х років склалося українське таємне товариство..., яке виробило першу політичну програму для українства. Це товариство скупчило в собі цвіт української думки, людей, що мали величезний вплив на хід і розвиток українського відродження. ...ідейне значення братства було величезне. Можна сказати, що його ідеї й його програма надовго зазначили головні напрямні лінії українського національного відродження"*.

Одна із видатних українських істориків і археографів Наталія Полонська-Василенко (1884–1973) відзначала, що програмні документи і матеріали, статті та художні твори, наукові праці, практичну громадську й просвітницьку діяльність Кирило-Мефодіївського товариства пронизує ідея націєтворення в Україні. Кирило-мефодіївці показали себе справжніми мислителями, послідовними борцями за вільну Україну, інтелектуальною елітою української нації.

А академік Сергій Єфремов (1876–1939) почув у діяльності кирило-мефодіївців *"перший голосний крик збудженої до життя української нації"*, яка їхніми устами проголосила своє прагнення до здійснення політичних ідеалів державності.

Подаємо оцінку діяльності братства сучасними істориками:

- "Товариство було першою спробою української різночинної інтелігенції вдатися до політичної боротьби;
- "... стало самостійним і самобутнім політичним формуванням, яке організаційно не підпорядковувалося, а ідеологічно не повторювало політичних настанов жодної із загальноросійських суспільних течій".
Ф. Турченко (1947 р. н.)
- "То була спроба передової частини національної еліти осмислити й усвідомити місце і роль українського народу в тогочасному історичному процесі".

С. Кульчицький (1937 р. н.)

Діяльність Кирило-Мефодіївського братства

Роки існування	Причини виникнення	Мета діяльності та основні ідеї	Види діяльності кирило-мефодіївців	Наслідки діяльності
Кінець 1845 р. – березень 1847 р.	- Поширення в Україні передових західно-європейських ідей; - Жорстокий самодержавний режим царя Миколи I	- Побудова майбутнього суспільства на засадах християнської моралі шляхом здійснення низки реформ; - Створення демократичної федерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності й суверенності, знищення царату та скасування кріпосного права і станів; - Встановлення демократичних прав для громадян; - Зрівняння всіх слов'янських народів у правах щодо їхніх національних мов, культур та освіти.	- Поширення ідеї братства через розповсюдження програмних документів, прокламацій ("До братів- українців", "До братів- великоросів і поляків"), творів Т. Г. Шевченка; - Наукова діяльність: виступи з лекціями в навчальних закладах Києва; - Збирання коштів на видання популярних та нових книг (зокрема, П. Куліш підготував перший підручник з історії України "Повість про український народ", виданий 1846 р.); - Проект запровадження в Україні широкої мережі початкових навчальних закладів	- Кирило-Мефодіївське братство було розгромлене жандармами за доносом студента О. Петрова навесні 1847 р.; - Було заарештовано 12 постійних учасників братства; - Покарання відбували у різних місцях Російської імперії.

Література

- Чадюк М. Вільне братерство слов'ян : ілюзії та реалії : історія однієї ідеї / М. Чадюк // День. – 2016. – 4-5 листоп. – С. 21.
- Букет Є. Прометеї національного відродження / Є. Букет // Культура і життя. – 2016. – 21 жовт. – С. 14.
- Вольвач П. Провісники незалежності України : до 170-річчя Кирило-Мефодіївського товариства / П. Вольвач // Культура і життя. – 2016. – 21 жовт. – С. 14.
- Цимбалюк Є. Кирило-Мефодіївське братство як вияв формування української політичної модерної нації : (до 170-річчя Кирило-Мефодіївського братства) / Є. Цимбалюк // Історія в школі. – 2016. – № 2–3. – С. 1–5.

Настенко-Капалет Л. Їх було дванадцять? Кількість кирило-мефодіївців змушує по-новому глянути на роль Т. Шевченка в цьому політично-просвітницькому братстві / Л. Настенко-Капалет // Україна молода. – 2015. – 12 берез. – С. 8.

Полтавці – члени Кирило-Мефодіївського братства // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-укладачі О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С.156–159.

Єкельчик С. Українофіли : світ українських патріотів другої половини ХІХ ст. / С. Єкельчик. – К., 2010. – С. 136–138.

Кармазіна М. Кирило-Мефодіївське товариство / М. Кармазіна // Політична енциклопедія. – К., 2011. – С. 328.

Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївське товариство, Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство / Р. Г. Симоненко // Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. В. А. Смолій та інші. – К., 2007. – Т. 4: Ка–Ком. – С. 297–298.

Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївського товариства статут / Р. Г. Симоненко // Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. В. А. Смолій та інші. – К., 2007. – Т. 4: Ка–Ком. – С. 298.

Кирило-Мефодіївське товариство : історичний аспект діяльності, зв'язок із сучасністю : зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 28 березня 2007 року / уклад. О. П. Єрмак. – Полтава : ПДПУ, 2007. – 80 с.

Кирило-Мефодіївське товариство // Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К., 2007. – Т. 1: А–Л. – С. 475–476.

Києво-Мефодіївське товариство // Історія України: нове бачення : навчальний посібник. – К., 2000. – С. 164–165.

Кирило-Мефодіївське товариство: [участь в ньому полтавців] // Полтавщина : енциклопедичний довідник. – К., 1992. – С. 343; Полтава : історичний нарис. – Полтава, 1999. – С. 87–88.

Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2-х т. / Д. Дорошенко. – К., 1992. – Т. II (від половини ХVІІ століття). – С. 280–283.

Кирило-Мефодіївське товариство : у 3-х т. – К.: Наукова думка, 1990.

Сергієнко Г. Я. Яскрава сторінка визвольного руху / Г. Я. Сергієнко. – К.: "Знання", 1971. – 48 с.

* * *

Криштопа О. Братство : історичний роман / О. Криштопа. – Івано-Франківськ : Вавилонська бібліотека, 2019. – 232 с.

Корсак І. Отаман Чайка : роман / І. Корсак. – К., 2010. – С. 32–36.

АНДРУЗЬКИЙ
Георгій (Єгор, Юрій) Львович

(07.06.1827, с. Вечірки Пирятинського повіту
Полтавської губернії – рік смерті невідомий) –
громадсько-політичний діяч, юрист, поет.

Народився Георгій Львович у багатодітній родині відставного майора, дрібного поміщика, власника ста кріпаків. Після навчання у шляхетному пансіоні Першої Київської гімназії, де він перебував з 12-річного віку, 1845 року Георгій вступив на юридичний факультет Київського університету.

За рік до арешту він познайомився з Т. Шевченком, на честь приїзду якого до Києва, написав віршоване привітання "Скажи мені, батьку, що діється з нами...":

*Кобзар на могилі
На руку схилився, співа
Віковічну славу та волю святую,
Високою волю, козацькою тую,
Що придбав Богданко!
Подай руку, ненько,
Ходім! Ми ще знайдем щире серденько,
Засміємось до свого загину,
Не всі ще забули святу Україну.*

Тарас Григорович схвалив поезії юнака і після цього він без "вольної думки уже не міг написати по-малоросійськи і двох рядків".

У віці вісімнадцяти років юнак став членом Кирило-Мефодіївського товариства. Під впливом творів Т. Шевченка Георгій прийшов до думки, що республіканська форма правління "краща за монархію", проте переконання його були нестійкими і він боявся засуджувати монархічний лад. Андрузький поділяв основні положення програмного документа товариства "Закон Божий. Книга буття українського народу", але розробив у 1846–1847 рр. два проекти Конституції: "Проект досягнення можливого ступеня рівності і свободи (переважно у слов'янських землях)" та "Ідеал держави".

Ці проекти, зошит віршів були вилучені 30 березня 1847 року і додані до справи. У висновку співробітників III відділу, датованому 12 квітня 1847 року, йшлося про те, що вірші Андрузького написані переважно "малоросійським наріччям", деякі з них сповнені "вольних" думок.

Георгія було заарештовано, на слідстві він дав такі свідчення, завдяки яким заслужив поблажливість властей. Ось деякі з його свідчень на допиті у III відділі щодо Т. Шевченка:

"Костомаров не преминул явиться к великому поэту; великий поэт не преминул высказать свое духовное падение. Свои "Кавказ", "Сон", "Послание к землякам" он привез из Петербурга; последнее высказывает, что еще был поэт,

но уже не тот; Костомаров пригласал его к себе на вечера, и тут Шевченко читал свои пасквили; помню, был я на одном вечере, читался "Кавказ", я морщился, Костомаров зевал, но Шевченка превозносили до небес.

Пасквили свои, привезенные из Петербурга, впоследствии он сам не одобрял, но не знаю почему их не уничтожил".

Микола Костомаров не міг не згадати в "Автобіографії" брехливі свідчення Георгія на слідстві проти нього, так як вони ставили викладача університету під удар влади:

"Здесь я встретил другого студента, Андрузского, уже не в звании обвинителя, но в качестве соучастника, по неизвестной мне причине привлеченного к следствию. Этот студент, молодой, низенького роста и с большими глазами, написал в своем обо мне показании множество самых ужасных и до крайности нелепых вещей; между прочим, обвинял меня в намерении восстановить Запорожскую Сечь; но когда его показание было прочитано, и я при нем объявил что все это ложь и бред больного воображения, он заплакал и произнес: "Все это ложь, я сознаюсь в этом".

Після арешту Георгія було виключено з університету і дозволено закінчити курс наук в імператорському Казанському університеті. З 1848 року він служив у Петрозаводську. Андрузький залишився вірним своїм ідеалам. Він писав вірші громадянського звучання – такі, як "Україні", "Чи ж то в панів спина болить?", "Була колись годинонька", "Не плачте, ріднесенька мамо" та інші. Були в нього й публіцистичні твори, в яких він висловлював антикріпосницькі настрої, відстоював рівність, свободу, ідеали республіканського правління.

За непокірливий характер Георгій був відправлений в Оленецьку губернію під суворий нагляд. В доносі губернатора Оленецької губернії шефу жандармів графу Орлову йшлося: "Андрузский, как упорный малоросс, остался при тех же нелепых и преступных мыслях, которые обнаруживал в учрежденной в 1847 году под начальством Вашей комиссии, в которой я имел честь находиться".

Серед вилучених у Андрузького вже на засланні паперів були щоденникові записи, українські народні пісні, поезії Т. Шевченка, власні вірші "неблагонадежного содержания", проект конституції республіки. В доповідній записці на ім'я Миколи І генерал Дубельт запропонував: "Как человека не исправившегося... заключить в Шлиссельбургскую крепость".

Георгія посадили до Шліссельбурзької фортеці, а потім ув'язнили у Соловецькому монастирі, де він перебував майже п'ять років (1850–1854). 7 липня 1854 року Андрузький виявив неабияку хоробрість під час оборони монастиря-фортеці від десанту англо-французьких військ і в нагороду був переведений на заслання до Архангельська. Через деякий час, 1857 року, Георгію дозволили повернутися на Полтавщину, але поліцейський нагляд було знято тільки 1864 року. Служив у Полтавській судовій палаті, маючи чин колезького реєстратора, а 1858 року йому дозволили оселитися у Пирятинському повіті. Коли помер Андрузький і де його могила, на жаль, невідомо.

Тривалий час твори Г. Андрузького перебували у таємних жандармських архівах, тому не були відомі широкому колу читачів і не змогли вплинути на розвиток української політичної думки. Записки, вірші кирило-мефодіївця,

документи слідства побачили світ лише 1990 року.

Література

Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Начерки Конституції Республіки Георгія Андрузького (Община) / Анатолій Слюсаренко // Історія української конституції / Анатолій Слюсаренко. – К., 1993. – С. 44–52.

* * *

Андрузький Георгій / Юрій Львович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 157.

Малик М. 145 років від дня смерті поета, публіциста і громадського діяча Андрузького Г. Л. / М. Малик // Край. – 2009. – № 61 (трав.) – С. 21.

Єрмак О. Кирило-мефодіївець з Полтавщини / О. Єрмак // Полтавський регіон: на пульсі часу. – 2008. – № 1. – С. 55–58; Урядовий кур'єр. – 2007. – 23 листоп. – С. 8–9.

Андрузький Юрій // Матеріали до українського біографічного словника : короткі біогр. довідки. – К., 2006. – Вип. 1 : "А". – С. 139–140.

Ясь О. В. Андрузький Георгій Львович / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. В. А. Смолій та інші. – К., 2005. – Т. 1: А–В. – С. 87; Полтавщина : історичний нарис. – Полтава, 2005. – С. 150, 465;

Ротач П. Андрузький Георгій (Юрій) Львович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2005. – Кн. 1: А–К. – С. 33–34.

Андрузький Георгій (Юрій) Львович // Алфавіт визначним полтавцям : біографії, історичні портрети : у 33-и вип. – Полтава, 2003. – Вип. 1. – С. 37–39.

Андрузький Георгій (Юрій) Львович // Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста – 2-е вид., доопр. і допов. – К., 2001. – С. 25.

Андрусак Т. Г. Андрузький Георгій (Юрій) Львович / Т. Г. Андрусак // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К., 1998 – Т. 1: А–Г. – С. 110–111;

Медуниця М. "Упорный малоросс" / М. Медуниця // Історичний календар, 97 : наук.-популярний та літ. альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 178–179.

Солтановський А. Із споминів про 1840-і роки / А. Солтановський // З іменем святого Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2-х т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 12–15.

Петренко М. Андрузький Георгій (Юрій) / Микола Петренко // Видатні люди Полтавщини / Микола Петренко. – Гадяч, 1993. – С. 7.

Костомаров Н. И. Автобіографія. Бунт Стеньки Разина : произведения / Николай Костомаров – К., 1992. – С. 142, 460.

Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К., 1992. – С. 70, 88.

Шевчук В. Кирило-мефодієвець [Г. Андрузький] / Валерій Шевчук // Із вершин та низин : кн. цікавих фактів із історії укр. літ. / Валерій Шевчук. – К., 1990. – С. 285– 286.

Андрузький Георгій (Юрій) Львович // Тарас Шевченко: док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 90, 93, 95, 100, 102, 103, 110, 113, 115, 118, 119, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 134, 135.

Марахов Г. І. Андрузький Георгій (Єгор) Львович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 11.

ГУЛАК

Микола Іванович

(06.06.1822, Золотоніський повіт Полтавської губернії (за іншими даними – м. Варшава) – 07.06.1899, м. Гянджа (Єлизаветполь)) – юрист, педагог, перший український сходознавець

*Сподвижник Тарасів по Кирило-
Мефодіївському братству,
був неабияким математиком:
... створив оригінальну версію
геометрії чотирьох вимірів.*

Олесь Гончар

Рід Гулаків походив з дворян Золотоніського повіту Полтавської губернії. Іван Гулак, прадід Миколи, був генеральним обозним за гетьмана Петра Дорошенка.

Батько Миколи – Іван Іванович (1793–1848), майор, вийшовши у відставку, переїхав на хутір Гулаківка (нині – село Гребінківського району Полтавської області).

Микола Гулак був рідним дядьком матері академіка Володимира Вернадського, його родичами були Гулаки-Артемівські – поет і композитор.

З тринадцяти років юнак проживав і навчався у м. Дерпт (Естонія).

У вересні 1843 року Микола закінчив юридичний факультет Дерптського (тепер – Тартуського) університету, а 1844 року одержав ступінь кандидата права.

Василь Білозерський так висловив своє спостереження про товариша: *"Із Дерптського університету він виніс виняткові знання, любов до вчених занять... В усіх його діях виражалася надзвичайна скромність і розсудливість, властиві його характерові; вчинки його були засвідчені чесністю і повагою до права кожної людини на ввічливе до неї ставлення"*.

З 1845 року Микола Іванович служив у Археографічній комісії для розгляду історичних актів при канцелярії київського генерал-губернатора. Вони разом з М. Костомаровим опрацьовували до друку літопис полтавця Самійла Величка. У листах до свого товариша Опанаса Марковича Гулак висловлював мрію про те, що *"мова збагатиться до такого рівня, що не тільки вітчизняна й світова історія, але й точні науки викладатимуться українською мовою"*.

1846 року Гулак взяв участь у створенні Кирило-Мефодіївського товариства і був, як і Т. Шевченко, ідеологом його лівого – революційно-демократичного крила. Микола Іванович – людина широкої освіти: крім знання права стародавніх європейських народів, добре розбирався в історії, філософії, лінгвістиці, фольклорі, етнографії, математиці.

Він досконало володів стародавніми і європейськими мовами (грецькою, латинською, німецькою, французькою, англійською, чеською, польською та іншими), збирав цінні матеріали з багатьох наукових проблем. Спираючись на свої знання, зібрані матеріали, розвивав ідею повалення самодержавства, ліквідації кріпосного права і об'єднання слов'ян у демократичній федерації.

Проте в житті молодого Гулака було щось таке, що переважало навіть захоплення наукою. Ось що писав із цього приводу Опанас Маркович, товариш Гулака: *"Любить так, как Вы... Не как предмет Вашей жизни и занятий, безинтересно, бескорыстно, с верою и надеждою... Да кто, скажите, кто так любит или любил когда-нибудь Малороссию?"*. Ця любов і диктувала спосіб поведінки юнака.

Талант Миколи Івановича не проявився б так яскраво, якби він не зустрівся в Києві з визначними однодумцями. Основою їх духовного єднання стала віра в Бога. Головною метою своєю вони поставили поширення освіти та ідей Христових. Гулак з його організаційним досвідом відіграв роль кристалізатора, що й допомогло "братчикам" згуртуватися. Відзначався благородством і вірністю своєму слову.

Костомаров і Гулак були ініціаторами запровадження особливої символіки товариства – перстнів із написом: "Святий Кирило і Мефодій" та печатки з девізом: "І зрозумієте істину, і істина визволить вас".

17 березня 1847 року Миколу Івановича було заарештовано і ув'язнено в Олексіївському рavelіні Петропавлівської фортеці, звідки 30 травня переведено до Шліссельбурзької фортеці. На слідстві він тримав себе стійко, на вимоги слідчих і високопоставлених чиновників III відділу розкрити програму таємного

товариства та покаятися у своїх вчинках відповів відмовою. Микола Костомаров відзначив пізніше: *"Я писал, что дело наше ограничивалось только рассуждениями об обществе и найденный у нас проект устава и сочинения о славянской федерации признавал своими. Вдруг оказалось, что в своих показаниях Гулак сознавался, что и то, и другое было сочинено им. Видно было, что Гулак жалея обо мне и других, хотел принять на себя одного все то, что могло быть признано преступным. Я остался при прежнем показании... Гулак, на очной ставке, упорствовал на своем, и граф Орлов с раздражением сказал о нем: "да это корень зла!"*

Мужній, стійкий юнак твердив: "Я дав клятву і не порушу її, щоб зі мною не було".

"...Его попытка выгородить товарищей принята была за обстоятельство, увеличивающее его преступление, и он был приговорен к тяжелому заключению в Шлиссельбургской крепости на три с половиной года. ...Всякий честный человек не может не признавать в этом поступке молодого человека самой высокой, христианской нравственности и не оценит этого порыва самоотвержения, побудившего его для спасения друзей с охотой подвергать себя самого страданиям наказания. Он был настоящий практический христианин". Судовий вирок Миколі був найсуворішим: "Заклучить в крепость в отдаленную губернию под строжайший надзор".

25-річний Гулак зі Шліссельбурзької фортеці для політичних злочинців, де він провів три роки, в листах заспокоював батьків: *"Я совершенно здоров, меня не мучает ни холод, ни голод, ни даже недостаток в умственных занятиях"*. Останнє, схоже, сприймалося ним особливо важко, адже з дитинства талановитий юнак мріяв про заняття наукою, в якій досягнув неабияких успіхів.

У фортеці Микола Іванович дуже застудив ноги, артрит потім мучив його все життя, він ходив дрібними кроками, ніби сплутаний.

У червні 1850 року він був засланий до Пермі під суворий нагляд поліції. І в час 9-річного заслання і під час пошуків сталого місця праці в Керчі, Одесі, Ставрополі, Кутаїсі, Тифлісі та Азербайджані, Микола Іванович не лише вчителював, але й продовжував наукові студії з математики, фізики, географії, історії, давніх і сучасних мов. Деяко навіть вдавалося публікувати. Зокрема, його книга "Нариси про розв'язання трансцендентних рівнянь" (вийшла в Одесі 1859), написана французькою мовою, була відзначена Академією наук Франції.

Французькі вчені пропонували Гулаку продовжити працю в цьому напрямку, але з Російської імперії його не випустили.

Попечитель Одеського навчального округу М. Пирогов запросив Миколу Івановича на кафедру чистої математики до Рішельєвського ліцею (пізніше – Новоросійського університету). Гулак написав дев'ять навчальних програм для ліцею з аналітичної геометрії, вищої алгебри, теорії ймовірності тощо.

Проте декому з керівників ліцею був не до душі "державний злочинець", тому Микола Іванович змушений був звільнитися з учбового закладу.

На відміну від знаних співучасників по Кирило-Мефодіївському товариству, наукова діяльність Гулака після ув'язнення залишилась поза українськими зацікавленнями. Покараний ув'язненням, власне, за моральні принципи, він не мав наміру поступатись ними на волі. Його стриманість і

відчуженість, разом зі славою учасника таємного товариства мали зовсім не той вплив, який належало мати урядовому службовцю у навчальних закладах в Україні. Він не міг забути і жити так, як Білозерський або Куліш.

Тривалий час Микола Іванович жив і працював на Кавказі. Значною подією в науковому житті Грузії було видання Гулакової роботи "О месте занимаемом грузинским языком в семье индоевропейских народов", що стало новим словом у грузинському мовознавстві. Дуже високо оцінив цю працю "вельмишановного М. І. Гулака" основоположник нової грузинської літератури Акакій Церетелі.

А ще ж були переклади Руставелі, Нізамі, Хайяма і статті про них. Багатство наукової та літературної спадщини Гулака вражає.

На жаль, переважна більшість праць М. Гулака й досі не досліджена повною мірою, йому присвячені декілька наукових праць. Непересічний твір "Четвертий вимір" Р. Іваничука – один з найкращих історичних романів у доробку відомого українського письменника. До речі, удостоєний 1985 року Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Оповідання М. Цьоми "В капкані клятви" про М. Гулака увійшло до книги кращих історичних оповідань "Звіяні вітром бездержавності : українська еліта у ХІХ ст."

Помер Гулак 7 червня 1899 року у далекому азербайджанському місті Гянджа, що мав тоді назву Єлизаветполь.

Автор некролога на смерть Миколи Гулака, – один із тих небагатьох, хто зрозумів, якого масштабу людину втрачено, написав: *"Шляхетним своїм характером, вірністю даному слову, а також співчуттям до чужого горя він заслужив любов товаришів і прив'язаність учнів, особливо тих із них, котрі вміли оцінити глибину його знань і поєднану з нею широту поглядів"*.

Одним з перших на смерть Гулака відгукнувся М. Грушевський. У "Літературно-науковому віснику" він відзначив, що йдеться про *"чоловіка незвичайного, одного з ініціаторів Кирило-Мефодіївського братства"*.

Серед томів Гулакової бібліотеки в Шліссельбурзі була збірка творів Оссіана. І тому не випадково на рукописних перекладах цих англійських поем, що зберігалися в архіві О. Навроцького, стояло кілька теплих посвят двоюрідному братові М. Гулаку. В одній із них є слова, які можна викарбувати на надгробках обох полтавців:

*І в нас серце звеселіє
На чужій чужині,
Що пішла і наша крихта
На користь Вкраїні.*

1961 року іменем Миколи Гулака названа вулиця у м. Києві.

Література

Микола Гулак : [листування] // Україна. Антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст. – К., 2008. – Т. 5 : Романтики національного

відродження (1800–1863) . – С. 285–288.

* * *

На перехресті шляхів : наук.-популярний фотоальманах про М. Грушевського та М. Гулака / В. Марджанішвілі. – Тбілісі : Грифон, 2018. – 99 с.: іл., портр. – (Проект Союзу журналістів "Будинок грузинсько-укр. преси та книги").

Черкаська Г. Микола Гулак / Г. Черкаська // Гетьман. – 2018. – № 1-2. – С. 42–43.

Гулак Микола Іванович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 157.

Гулак Микола Іванович // Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеся Гончара : аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / М. І. Степаненко. – Полтава, 2012. – С. 122;

Малик М. Гулак Микола Іванович / М. Малик // Край. – 2012. – № 97 (трав.) – С. 20–21.

Гулак Микола Іванович // Україна: хронологія розвитку. Імперська доба. 1800–1917 рр. – К., 2011. – С. 55.

Хроненко І. Дослідження старожитностей кавказьких народів [укр. вченим-енциклопедистом М. Гулаком] / І. Хроненко // Київська старовина. – 2011. – № 3 . – С. 32–40.

Павловський І. Ф. Гулак Николай Іванович / Иван Павловский // Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ. с половины XVIII в. / Иван Павловский. – Харьков, 2009. – С. 55–56.

Стус Д. Микола Гулак: призабута легенда / Д. Стус // Пенсія. – 2009. – № 6. – С. 40–41.

Дашкевич Я. Микола Гулак / Ярослав Дашкевич // Постаті / Ярослав Дашкевич. – К., 2007. – С. 279–280.

Кратко М. Уроки Миколи Гулака / М. Кратко // Світогляд. – 2007. – № 2. – С. 4–11; Наука і культура. Україна. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 94–109.

Зленко Г. "Одіссея" Миколи Гулака / Г. Зленко // Науковий світ. – 2007. – № 9. – С. 6–7.

Пінчук Ю. А. Гулак Микола Іванович / Ю. А. Пінчук // Енциклопедія історії України : в 10 т. / ред. В. А. Смолій та інші. – К., 2005. – Т. 2: Г–Д. – С. 248.

Полтавщина : історичний нарис. – Полтава, 2005. – С. 150.

Ротач П. П. Гулак Микола Іванович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана: спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2005. – Кн. 1: А–К. – С. 191–192.

Кратко М. Микола Гулак як математик : монографія / М. Кратко, О. Антонюк. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського державного університету ім. Л. Українки, 2004. – 200 с.

Гулак Микола Іванович // Провісники духовності в Україні : довідник. – К., 2003. – С. 396–397.

Гулак Микола Іванович // Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста – 2-е вид., доопр. і допов. – К., 2001. – С. 189.

Омельченко І. К. Гулак Микола Іванович / І. К. Омельченко // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К., 1998. – Т. 1: І–К. – С. 659–660.

Баканідзе О. А. Микола Гулак – дослідник "Витязя в тигровій шкурі" Ш. Руставелі / Отар Баканідзе // Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини / Отар Баканідзе. – К., 1994. – С. 87–122.

Костомаров Н. І. Гулак Николай Іванович / Николай Костомаров // Автобіографія. Бунт Стеньки Разина : произведения / Николай Костомаров. – К., 1992. – С. 12, 38, 131, 133, 137, 139, 142, 143, 457.

Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К., 1992. – С. 59, 64, 69, 74, 78, 80, 81, 82, 86, 485.

Марченко В. Гулак / В. Марченко // Золоті ворота. – 1991. – № 1. – С. 153–164.

Гулак Микола Іванович // Тарас Шевченко: док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 110, 111, 113, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 143.

Марахов Г. І. Гулак Микола Іванович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко в колі сучасників: словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 37–38.

Бородін О. І. Гулак Микола Іванович / Олександр Бородін // Біографічний словник діячів в галузі математики / Олександр Бородін. – К., 1973. – С. 150–151.

Якименко М. А. З Кобзарем будив він волю / М. А. Якименко // Український історичний журнал. – 1972. – № 8. – С. 127.

* * *

Іваничук Р. І. Четвертий вимір ; Шрами на скелі : романи / Р. І. Іваничук. – Харків: Орбіта, 2016. – 447 с.

Бевз Г. П. Миколіада : поема / Г. П. Бевз // Математика в школах України. – 2011. – № 8. – С. 29–33.

МАРКОВИЧ

Опанас Васильович

(08.02.1822, с. Кулажинці Пирятинського повіту Полтавської губернії – 01.09.1867, м. Чернігів) – громадський діяч, етнограф, фольклорист, музикант, чоловік письменниці М. Вовчок.

Його добре знав і любив та й зобов'язаний йому всім своїм спрямуванням і пристрастю до літератури.

М. Лєсков

Народився Опанас Васильович у родині збіднілого поміщика, нащадка старовинного козацько-старшинського роду Марковичів.

З полтавського краю він виніс перші враження про красу українського слова. А чудові мелодії українських пісень, якими захоплювався і легко переймав у дитинстві, дарував потім своїм слухачам у багатьох містах, де доводилось жити.

Закінчив Пирятинське 4-класне міське училище (1836), Другу Київську гімназію при Київському університеті (1842), історико-філологічний факультет Київського університету (1846).

Ще під час навчання в університеті Опанас почав записувати українські пісні, приказки, обряди, звичаї, в яких розкривалось світосприймання українського народу різних районів його проживання – від Карпат до Кубані.

М. К. Чалий, друг О. В. Марковича зі студентських років, а пізніше – біограф Т. Г. Шевченка, згадував, що Опанас Васильович вважався знавцем "малоросійської народності" і вирізнявся "гарячою любов'ю до всього рідного".

Недарма професор М. Костомаров називав його *"горячим любителем южнорусского языка и ревностным местным этнографом"*.

Він дійсно був щирим захисником рідної мови, підкреслював її життєву силу, пишучи М. Гулаку: *"Прислухайтесь до простоти мови натуральної у віршах Шевченка..."*.

1846 року Опанас Васильович увійшов до Кирило-Мефодіївського товариства. За участь у ньому та знайдене під час обшуку "стихотворение возмутительного содержания" – поему Т. Шевченка "І мертвим, і живим..." 1847 року він був заарештований. Опісля висланий у м. Орел, на три роки під нагляд поліції, де служив помічником управителя губернської канцелярії.

Тут, в Орлі, у будинку К. Мордвінової, познайомився Маркович з Марією Вілінською (пізніше – Марко Вовчок). Захопив усіх Опанас своєю віртуозною грою на фортепіано *"и под собственный аккомпанемент исполнил мягким баритоном несколько украинских песен"*.

У квітні 1850 року Опанасу Васильовичу дозволено було *"...иметь свободное жительство в местах, полезных для здоровья, но с продолжением однако же учрежденного за ним секретного надзора"*.

1851 року він одружився з М. Вілінською і повернувся з нею в Україну, де вони поринули у збирання фольклорних матеріалів.

В одному з листів писав: *"Я коло пословиць мордююсь і вже мовби і начисто йде..."*.

Усього Маркович зібрав кількасот пісень з нотами та близько 5000 тисяч (з варіантами) приказок, прислів'їв, загадок. На 1857 рік Опанас Васильович мав уже велике зібрання фольклорних матеріалів і робив спроби надрукувати його: *"Більш за все і перш за все бажаю, – писав він, – щоб книжка вийшла гарна, щоб її люди читали та щоб з читання була користь"*. Не маючи змоги їх остаточно систематизувати й видати, Маркович передав своє зібрання фольклористу-полтавцю М. Симонову (Номису), який за словами І. Франка: *"видав... в Петербурзі багату збірку "Українські приказки, прислів'я і таке інше" на підставі збірників О. Марковича і інших. Незважаючи на багатство матеріалу, яким розпоряджав Номис (сама збірка О Марковича містила, як знаємо, коло 30000 приповідок), його збірка вийшла далеко скупішою, бо містить ледве 15000 приповідок..."*.

Два роки Марковичі жили у Чернігові. Опанас Васильович товаришував тут з істориком О. Лазаревським, поетом-байкарем Л. Глібовим, іншими земляками. Зробив вклад у розвиток театрального життя Чернігова, був членом драматичного гуртка *"Товариство кохаючих рідну мову"*, який поставив на музичній основі Опанаса Васильовича *"Наталку Полтавку"* І. Котляревського.

Переїхавши до Києва, Маркович допоміг полтавцю П. Білецькому-Носенку (1774–1856) укласти *"Словник української мови"*. У столиці не без його участі вийшла книжка Д. Каменецького *"Українські народні пісні з голосами у запису О. Марковича"*. Мистецтвознавець і музикант А. Серов підкреслював: *"Вони записані ним з уст народу з найможливішою точністю"*.

У 1858–1860 рр. Маркович жив у Києві, Орлі, Москві (у Михайла Олександровича Максимовича). У 1860–1861 рр. жив у Санкт-Петербурзі, співробітничав з журналом *"Основа"*, активно популяризував творчість Т. Шевченка серед молоді.

Опанас Васильович дуже важко пережив смерть Кобзаря. Університетський товариш згадував: *"Треба було бачити, як він сумував, вбивався за Шевченком! Прийшовши на першу панахиду по Шевченкові, Маркович промовив: "Боже ти мій, яка сила пішла в домовину!"*". 27 квітня 1861 року він організував у Санкт-Петербурзі концерт його пам'яті, кошти від якого були передані родичам поета.

1862 року він перейшов на акцизну службу і переїхав до Новгород-

Сіверського. Про цей період Маркович писав: *"сам живу, без сім'ї та уже і не приїдуть, грошей у них і в мене нема, зима заходить..."*.

Сімейне життя з Марією Вовчок не склалося, для Опанаса Васильовича нелегким був розрив з дружиною. Пантелеймон Куліш писав: *"Скільки в Марковичці було жорстокого егоїзму, стільки в Опанасові – самопожертви і милої щирості..."*.

Тут, у провінційному містечку, Опанас Васильович організував оркестр, виступи якого були справжнім "священнодійством". За словами родича О. Марковича, один із виступів *"произвел целую революцию в обществе и в гимназии. Пение мужицких песен вошло в моду"*.

Доля відміряла Опанасу Васильовичу короткий вік – 55 років, але він встиг чимало зробити на теренах українства. Йому належать праці "Описание Малороссии" і "Записки о дворянском сословии Черниговской губернии", які сьогодні є бібліографічною рідкістю.

Його фольклорно-етнографічні матеріали були опубліковані у виданнях В. Антоновича, полтавців М. Драгоманова, А. Метлинського, в "Записках Черниговского статистического комитета", в газеті "Черниговские губернские ведомости". Маркович написав оперу "Чари", яку критика оцінювала дуже високо.

Вплив Марковича на музичний фольклор був дуже помітний. 1888 року І. Я. Франко поставив нашого земляка у ряд творців *"окремої національної української музики"*.

Останні роки життя Опанаса Васильовича пов'язані з Черніговом. Саме на цей період припадає його знайомство з українською народною співачкою Меланією Загорською, яка виконала головну роль в опері "Чари", поставленій Марковичем. На жаль, партитура цієї опери не збереглася.

Велика напружена праця, мандрівне життя, невпорядкованість побуту підірвали здоров'я письменника.

Меланія, як могла, полегшувала життя Опанаса Васильовича, коли він тяжко захворів. У важкі хвилини співала йому тих пісень, яких він її навчив, особливо любив ту, яка була пам'ятною з дитинства: *"Побратався сокіл з сизокрилим орлом"*.

Помер Опанас Васильович від туберкульозу 1 вересня 1867 року на руках у брата. Похований на Болдиній горі у м. Чернігові.

Оцінюючи заслуги О. В. Марковича перед Україною, журнал "Киевская старина" писав: *"Так пішла із життя благородна, талановита людина, сіяч добра, краси і науки"*.

Література

Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірник О. В. Марковича та інших. – К.: "Либідь", 2003. – 352 с. – (Пам'ятки історичної думки).

* * *

Требіна Н. "... інтелігент із рідкісною тоді українською свідомістю..." : до 195-річчя від дня народження О. В. Марковича / Н. Требіна // Край. – 2017. – № 154 (лют.). – С. 19–20.

- Маркович Опанас Васильович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С.157–158.
- Ляхова Ж. Маркович Опанас Васильович / Ж. Ляхова // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / ред. М. Г. Жулинський. – К., 2013. – Т. 4 : М–Па. – С. 91–92.
- Швидько Г. К. Маркович Опанас Васильович / Г. К. Швидько // Енциклопедія історії України : в 10 т. – К., 2009. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 519.
- Муха А. Маркович Опанас Васильович / Антон Муха // Композитори України та укр. діаспори : довідник / Антон Муха. – К., 2004. – С. 198.
- Ротач П. П. Маркович Опанас Васильович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана: спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2: Л–Я. – С. 82.
- Опанас Маркович // Україна: хронологія розвитку. Імперська доба 1800 – 1917. – К., 2011. – С. 54–55.
- Маркович Опанас Васильович // Укр. література у портретах і довідках: давня літ. – літ. ХІХ ст. – К., 2000. – С. 194–195.
- Маркович Опанас Васильович // Мистецтво України : біогр. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К., 1997 – С. 398.
- Кучинський М. "Нижний, сентиментальний і чутливий малорос" / М. Кучинський // Історичний календар, 97 : наук.-популярний та літ. альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 47–48.
- Маркович Опанас Васильович // Українська літературна енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3. – С. 297–298; Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1470.
- Петренко М. Маркович Опанас Васильович / Микола Петренко // Видатні люди Полтавщини / Микола Петренко. – Гадяч, 1993. – С. 59.
- Костомаров Н. И. Маркович Афанасий Васильевич / Николай Костомаров Автобиография. Бунт Стеньки Разина : произведения / Николай Костомаров. – К., 1992. – С. 130, 131, 133, 457.
- Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К., 1992. – С. 59, 60, 70.
- Маркович (Маркевич) Опанас Васильович // Тарас Шевченко : док. і матеріали до біографії 1814 – 1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 90, 91, 93, 95, 99, 100, 102, 103, 110, 111, 113, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127.
- Марахов Г. І. Маркович Опанас Васильович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 74–75.

НАВРОЦЬКИЙ Олександр Олександрович

(09.08.1823, с. Антипівка Золотоніського повіту Полтавської губернії – 22.10.1892, м. Темір-Хан- Шура, Дагестан) – громадський діяч, поет, перекладач, двоюрідний брат М. Гулака.

... назвемо О. Навроцького, бувшого члена Кирило-Мефодієвого братства, що помістив у "Основі" деякі вірші, а в галицькій "Ниві" переклади, лишив по собі величезну рукописну спадщину, писану українською мовою, в якій містяться також переклади Гомерових "Іліади" і "Одіссеї" і інших творів світової літератури.

Іван Франко

Народився Олександр у родині безпомісного дворянина, а тому з дитинства терпів нестатки. До того ж, хлопчик рано осиротів: його батько, поручик у відставці, помер ще в молодому віці. Маєтком Навроцьких став опікуватися Іван Капніст – син відомого письменника і громадського діяча В. В. Капніста. А сам Олександр опинився під животворним впливом ще одного Капніста – Олександра Васильовича, колишнього учасника декабристського руху і друга Т. Г. Шевченка.

Початкову освіту майбутній літератор і бунтар здобув у Золотоніському повітовому училищі, де навчався у 1833–1836 рр. Потім упродовж шести років у 1836–1842 рр. опановував знання у Полтавській класичній гімназії. А проживати йому довелося в будинку виховання бідних дворян. Значну матеріальну допомогу в навчанні хлопця надали брати Капністи. Навроцький був одним із найкращих учнів Полтавської гімназії: жадібний до знань, допитливий, надзвичайно працелюбний і відповідальний у виконанні домашніх завдань.

І, нарешті, навчання в Київському університеті, який Олександр закінчив по першому відділенню філософського факультету 1847 року зі званням дійсного студента.

З юності Навроцький, за його власним визнанням, мав нахил до римування і зберіг його до кінця днів своїх. Ось як він сам писав про це: *"Писати з потреби є найбільшою, незабутньою насолодою: хоч якийсь час живеш у світі, самим собою створенім, у світі звернення, проникнення в самого себе, у сподіванні, що не пропадуть ні думка, ні почуття, які запали в душу, що їх оцінять і зрозуміють, принаймні, плекаєш цю мрію, а скільки щастя дають людині самі лиш мрії..."*

Навроцький рано почав "жити" серцем, рано почав писати вірші, в яких оспівував любов, але віршів цих "не читав нікому й лише зрідка подавав їх своєму вчителю, як твори". Шкода, що ці вірші не збереглися, чи були вони

писані українською мовою, чи російською – невідомо. Також нічого невідомо і про авторство Навроцького під час перебування в університеті, хоча й збереглися тогочасні думки й почування молодого поета.

"Живучи серцем, – я був наївно релігійний, невідомо вірував, тепло і палко молився. Я молився тоді майже щодня – і навіть на свіжому повітрі, йдучи в університет, захоплений спогляданням київської природи, її незвичайною ясністю (Київ я й тепер люблю безумно).

З ранньої юності я жагуче любив читати, я зачитувався цілими днями, водночас мріючи і плекаючи в душі поетичні образи; це не минуло марно: воно розвинуло в мені смак і відчуття прекрасного, а ще більше розвинуло серце щодо голови...". Таким чином, перебування в університеті, за словами Олександра, зробило з нього палкого, пристрасного пропагандиста добра і руху вперед:

*Ні, недарма в Україні
Серце пробудилось,
На ній воно добро, правду
Любити навчилось.*

Ранні оригінальні поезії Навроцького мають чимале значення для пізнання поглядів і провідних ідей Кирило-Мефодіївського братства, які він висловлював досить ясно і певно. Захоплений програмою Кирило-Мефодіївського товариства, її прогресивним духом, Олександр наполегливо вивчав мови, історію, збирав етнографічні матеріали.

Від М. Гулака Навроцький дізнався про опозиційні твори Т. Шевченка і згодом повністю сприйняв його антикріпосницькі погляди. Кобзар дуже швидко заволодів єством Олександра, став його кумиром. Ю. Андрузький твердив, що Навроцький *"майже напам'ять знає твори Шевченка"*. Олександр надзвичайно активно популяризував його позацензурні поезії серед студентського загалу.

Весною 1847 року Олександр закінчив університет і приїхав до Полтави шукати роботу. Тут і був заарештований у справі про причетність до Кирило-Мефодіївського братства та відправлений негайно у Санкт-Петербург. Навроцький доводився двоюрідним братом Миколі Гулакові (той мав великий вплив на Олександра), упродовж року жив у нього в квартирі, тому був добре знайомий з іншими "братчиками", заарештованими з ним по одній і тій самій справі.

Він утримувався в особливій камері і не раз піддавався допитам і очним ставкам. Навроцький тримав себе з незмінною гідністю і серйозністю, не впадав у малодушність чи недоречну балакучість, тим більше, що він, мабуть, не відчував за собою ніякої провини. Жодні несподівані запитання й зіставлення випадкових показань і звинувачень не могли вивести його з цієї позиції холоднокровного спокою.

Рівний тон його відповідей, рішучість заперечень не могли не викликати до нього симпатій з боку слідчих. В доповіді про нашого земляка графа Орлова імператору Миколі I відзначалось, що Навроцький хоч і не належав до організаторів товариства, але спілкувався із засновниками, знав про його діяльність. Тим часом він зізнався тільки в тому, що читав вірш Т. Шевченка "Сон", а решту звинувачень відкинув.

Глава таємної поліції, Л. В. Дубельт (1792–1862), не приховуючи свого роздратування, писав у донесеннях, що Навроцький *"по прежнему отозвался совершенным неведением всего, о чем его спрашивали, решительно утверждая, что будто бы не имел ни малейшего сведения о замыслах своих товарищей... По упорству своему, в заперательстве следует первым за Гулаком"*. Два місяці виснажливих допитів не зломали сили духу нашого земляка, проте висновок слідства був безапеляційним: *"...Улик против Навроцкого столь много, что виновность его несомненна..."*.

У Петербурзі справу, по якій був заарештований Навроцький, вирішено було досить швидко: 26 травня 1847 року начальник III відділу граф О. Ф. Орлов (1787–1862) подав своє донесення Миколі I, в якому щодо Навроцького було сказано: *"дійсного студента 12 класу Навроцького, винного не стільки по зближенню з україно-слов'яністами, скільки по зятятості й невідомості, витримати шість місяців на гауптвахті і потім призначити на службу в одну з віддалених великоросійських губерній, з установленням над ним суворого нагляду"*. Цар Микола I написав олівцем: *"у В'ятку"* – і доля Олександра була вирішена.

З жахом згадував Навроцький своє шестимісячне перебування у В'ятській в'язниці: *"Я впав у такий стан морального безпам'ятства... ніби став ідіотом... Туга самотності першою опанувала мене: нервово нетерпіння мучило день і ніч; я впадав у розпач..."*.

Потім Олександра вислали у Слабузький повіт, де він був писарем у земському суді.

В'язниця та заслання підірвали здоров'я Навроцького, і він захворів на сухоти. Може б і скінчилося тоді його ще молоде життя (тяжка хвороба в умовах несприятливого тамтешнього клімату не залишала жодних шансів), якби не клопотання за нього перед владою княгині В. Репніної, О. Капніста та матері.

Нарешті настала довгоочікувана воля, 1853 року його було звільнено від поліцейського нагляду. До 1858 року Навроцький служив у Петербурзі, потім у Дагестані, Новочеркаську, Миколаєві, Єревані, Темір-Хан-Шурі, де він провів значну частину своєї служби. Дослужився до рангу статського радника.

Тут Олександр Олександрович одружився, мав родину. Директор гімназії Шульгин так згадував нашого земляка: *"Навроцькому було років за 60, але на вигляд він здавався молодше свого віку, а душею це був юнак, сповнений світлик поривань і надій, що не бажав бачити життєвого бруду, що ігнорувал дріб'язковість його і підносився мріями в романтичну далечінь. За складом свого світогляду це був справді романтик у кращому розумінні цього слова: "завжди захоплена мова", любов до України та її народу і творчості, благоговіння перед "батьком Тарасом", побожне ставлення до Костомарова..."*.

Близько трьох десятиліть Навроцький провів на Кавказі, де і проявився його оригінальний перекладацький талант. Він переклав українською мовою майже 140 творів класиків світової літератури, серед яких – Байрон, Бернс, Шеллі, Беранже, Гейне, Гете, а також "Іліада" і "Одіссея" Гомера, першим здійснив український переклад поеми "Витязь у тигровій шкурі" Ш. Руставелі (за Навроцьким – "Одягнений у барсове хутро").

Олесь Гончар писав: *"Ми з пошаною згадуємо сьогодні цей благородний порив, продиктований братньою солідарністю й почуттям захоплення поемою"*.

Дуже цінували безкорисливу працю нашого земляка і інші українські письменники, зокрема М. Бажан: *"Ми, українці, пишаємося тим, що український переклад "Витязя..." був зроблений Навроцьким ще тоді, коли російські й польські літератори тільки ще бралися до роботи, а перекладачі на інші мови з'явилися значно пізніше"*.

Більшість віршів Навроцького, які збереглися, як перекладних, так і оригінальних, написані українською мовою. Жорстокими обставинами він був відірваний від рідних місць, але служив рідній Україні, як міг.

Лейтмотивом поетичної творчості стала туга за Україною, вболівання за її підневільну долю (*"До України", "Ой усюди, усюди", "Ні, не дарма в Україні", "Рідна мова"*).

Олександр Олександрович залишив численний творчий доробок у царині вивчення культури народів Кавказу, створив школу, виховав учнів. Діяльність О. О. Навроцького – яскравий приклад єднання прогресивних сил народів, що спільно поставали проти національного гноблення.

Професор, доктор права С. А. Єгізаров (1852–1914) дуже позитивно оцінював діяльність на Кавказі О. Навроцького і М. Гулака: *"Обидва вони вселили в мене пошану й любов до України"*. Про О. Навроцького *"вся вірменська інтелігенція трималась високої думки, і він користувався великою пошаною..."*, – згадував вірменський учений.

10 жовтня 1892 року перестало битися серце щирого українця, який знайшов прихисток на кавказькій землі. Земляки увічніли його пам'ять, назвавши одну з вулиць у м. Полтаві іменем Навроцького.

Література

Навроцький О. З поезій / О. Навроцький // Хроніка – 2002. – № 47-48. – С. 167–169.

Навроцький О. Поле моє, поле : [поезії, коротка біографія автора] / О. Навроцький // Антологія української поезії : в 6 т. – К., 1984. – Т. 2: Українська дожовтнева поезія : твори поетів ХІХ ст. – С. 248–249.

Олександр Олександрович Навроцький (1823–1892) : [тексти поезій, біографія] // Українська муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів. Під ред. О. Коваленка. – К., 1993. – Вип. 12. – С. 1231–1234.

* * *

Калініна Т. Розмова пошепки : [історія роду Навроцьких, [в т. ч. гілки О. Навроцького] / Т. Калініна // Літературна Україна. – 2018. – 8 листоп. – С. 14.

Голиш І. М. Олександр Навроцький – одnodумець і соратник Т. Шевченка / І. М. Голиш // Громадська думка. – 2018. – 24 жовт. – С. 22–23.

Навроцький Олександр Олександрович // Тарас Шевченко і Полтавщина /

авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 158.

Волосков В. Навроцький Олександр Олександрович (1823–1892) / Валерій Волосков // Найзнаменитіша в Україні / Валерій Волосков. – Полтава, 2013. – С. 205–206.

Зленко Г. Навроцький Олександр Олександрович / Г. Зленко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / М. Г. Жулинський. – К., 2013. – Т. 4: М–Па. – С. 404–409.

Павловский И. Ф. Навроцкий Александр Александрович / Иван Павловский // Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ. с половины XVIII века / Иван Павловский. – Харьков, 2009. – С. 134.

Наливайко І. "Гей, до діла, до роботи, прибиті діти!" / Іван Наливайко // Через літа, через віки... : історико-публіцистичні нариси / Іван Наливайко. – Полтава, 2008. – С. 339–343.

Малик М. 185 років від дня народження укр. громадського і культурного діяча О. О. Навроцького / М. Малик // Край. – 2008. – № 51 (лип.). – С. 22.

Баканідзе О. Олександр Навроцький – перший український перекладач поеми "Витязь у тигровій шкурі" Ш. Руставелі / О. Баканідзе // Хроніка – 2000. – 2002. – № 47–48. – С. 171–190.

Шрамченко О. Олександр Олександрович Навроцький / О. Шрамченко // Хроніка – 2000. – 2002. – № 47–48. – С. 154–167.

Ротач П. П. Олександр Навроцький / Петро Ротач // Колоски з літературної ниви : короткий літ. календар Полтавщини / Петро Ротач. – Полтава, 1999. – С. 332–335.

Навроцький (Навродський) Олександр Олександрович // Тарас Шевченко : док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 108, 110, 113, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 134.

Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К., 1992. – С. 70, 74.

Марахов Г. І. Навроцький Олександр Олександрович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 83.

Гуць М. Невідомі перспіви сербохорватської народної лірики О. Навроцького / М. Гуць // Дніпро. – 1968. – № 7. – С. 120.

Навроцький Олександр Олександрович // Українські письменники : бібліограф. словник : у 5 т. – К., 1963. – С. 8–10.

ПИЛЬЧИКОВ Дмитро Павлович

(07.11.1821, м. Полтава (за іншими даними – Херсонщина) – 1893, м. Харків) – історик, громадський і культурно-освітній діяч, педагог.

Полтава має першорядне право на пошанування світлої пам'яті цієї людини. Дмитро Пильчиков віддав нашому місту кращі роки свого життя і праці, свою діяльну натуру "Громаді", що лишила яскравий слід в історії Полтави і Полтавщини. І в третьому тисячолітті діяльність полтавських "громадівців" є повчальною і надихаючою.

"Не було тоді такої події громадсько-поступової, щоб біля неї не працював Пильчиков – коли не яко ініціатор, то яко робітник. Недільні і суботні школи (їх було в Полтаві, місті невеликому, з 30-ма тисячами людності, – п'ять), щоденна школа, народні читання, народна бібліотека, народний театр, літературно-музичні ранки і вечори, публічні відчити, дівоча гімназія й таке інше – усе те, чим тоді справедливо пишалася Полтава і придбала собі, жартома, звісно, назву Атен, усім отим з'єднано наймення і праця Дмитра Павловича", – згадував Олександр Кониський (1858–1863), який працював поряд з Пильчиковим, називаючи його "великим трудівником".

Народився Дмитро в міщанській родині, навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Однокурсники згадували, що на лекції він майже не ходив, віддаючи перевагу самоосвіті ("книжки з рук не випускав"). Олександр Кониський згадував: *"Пам'ять у нього була незвичайна, що було раз перечитав, того вже він не забув. Сю видатну рису кожен помічав у нього і вона цілком збереглася у нього ще і року 1888, коли я бачився з ним останнім разом. Другою прикметною рисою його змолоду і до старості була любов до літописної мови; в звичайній розмові орудував він нею, мовою наче рідною, живою, українською".*

Закінчивши навчання, Пильчиков працював помічником бібліотекаря в університеті, дружив з М. Костомаровим, П. Кулішем, В. Білозерським, О. Марковичем, з 1846 року належав до товариства кирило-мефодіївців. Не потрапив під слідство тільки тому, що студент Петров пропустив у доносі його прізвище. У Полтаві Дмитро Павлович вісімнадцять років працював викладачем історії Кадетського корпусу, пізніше – політекономії і статистики. В цей час 26-річний О. Кониський співпрацював з Д. Пильчиковим, згодом він змалював образ Дмитра Павловича в повісті "Юрій Горovenko".

У творі, і в спогадах О. Кониський наголосив на його людських якостях: *"Людина жива, чутка до всього доброго, вільного, прекрасного; людина жвава..., з душею поетичною, з глибоким переконанням українським, з широкими поглядами політичними і з здоровою ерудицією історичною – він зараз же причарував мене до себе. В житті моєму не багацько людей, щоб я був до них таким вдячним, як до Дмитра Павловича".*

Пильчиков об'єднував навколо себе молодь, серед них був схожим на

"батька-проводиря".

До речі, М. Костомаров відмічав, що одним з найдієвіших розповсюджувачів ідей товариства був Д. Пильчиков, який мав сильний вплив на молодь *"як своїми уміннями поводитися з нею, так і своєю чесною особистістю"*; що саме він *"завербував до товариства поміщика М. І. Савича, який *"замість Парижа, вирішив їхати в слов'янські землі для поширення ідей товариства"**.

Дуже любили Пильчикова учні, бо його хата була "огнищем", де гартувалися юні душі учнів, які щосуботи збиралися в нього. Особливо шанобливо ставився Дмитро Павлович до Т. Шевченка, зв'язок з яким відбувався через недільні школи, через українські книжки, в т. ч. "Кобзар", який він поширював. Документально підтверджено, що Пильчиков брав участь у посадженні Шевченкового дуба у Полтаві.

У 1860–70-х роках він брав участь у національно-визвольному русі, був членом і активним пропагандистом українофільства у Полтавській Громаді. У 1870-х підтримував зв'язки з галицькими громадськими і культурними діячами та з М. Драгомановим.

Вийшовши на пенсію, Дмитро Павлович залишився відданим ідеям Кирило-Мефодіївського товариства. 1873 року він відвіз до Галичини гроші від полтавки Єлизавети Милорадович на організацію славнозвісного товариства ім. Т. Г. Шевченка, котре існує і досі. У Львові, в залі цього товариства, ще наприкінці минулого століття висіли портрети почесних його членів – полтавців Єлизавети Милорадович, Дмитра Пильчикова та Михайла Жученка.

Література

Зленко Г. Пильчиков Дмитро Павлович / Г. Зленко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / ред. М. Г. Жулинський. – К., 2015. – Т. 5: Пе–С. – С. 116–117.

Пильчиков Дмитро Павлович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О.А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 159.

Ротач П. П. Пильчиков Дмитро Павлович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2: Л–Я. – С. 215.

Павловский И. Ф. Пильчиков Дмитрий Палович / Иван Павловский // Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ. с половины XVIII века / Иван Павловский. – Харьков, 2009. – С. 38.

Полтавщина : історичний нарис. – Полтава, 2005. – С. 150, 153, 471, 474.

Фундатор [Наукового] Товариства [імені Шевченка] Дмитро Пильчиков // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 190.

Ерстенюк М. Пильчиків (Пильчиков) Дмитро Павлович // Довідник з історії України. – 2-е вид. – К., 2001. – С. 575.

Семергей Н. Освітня діяльність полтавських "громадівців" [в т. ч. Д. П. Пильчикова] (друга половина ХІХ ст.) / Н. Семергей // Рідний край. – 2001. – № 1. – С. 99–102.

Ротач П. П. Дмитро Пильчиков / Петро Ротач // Колоски з літературної ниви : короткий літ. календар Полтавщини / Петро Ротач. – Полтава, 1999. – С. 472–475.

Дудко В. І. Полтавська громада поч. 1860–х рр. у листах Д. Пильчикова до В. Білозерського / В. І. Дудко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 155–158.

Ротач П. Живий слід Дмитра Пильчикова / П. Ротач // Вечірня Полтава. – 1993. – 15 жовт. – С. 2.

Костомаров Н. И. Пильчиков Дмитро Павлович / Николай Костомаров // Автобиография. Бунт Стеньки Разина : произведения / Николай Костомаров. – К., 1992. – С. 133, 457.

Товариство імені Шевченка [меценатами і засновниками якого були Є. Милорадович, Д. Пильчиков] // Із вершин і низин : кн. фактів із історії укр. Літератури / В. Шевчук. – К., 1990. – С. 106–107.

Пильчиков Дмитро Павлович // Тарас Шевченко : док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 90, 100.

Марахов Г. І. Пильчиков Дмитро Павлович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 93–94.

Визначні діячі Полтави : Пильчиков Дмитро Павлович // Молода Україна. – 1974. – № 7/8. – С. 15.

Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів / Г. Я. Сергієнко. – К., 1971. – С. 189.

ПОСЯДА

(Пасяда) Іван Якович

(09.04.1823, м. Зіньків Полтавської губернії – 24.10.1894, м. Коростишів) – філолог, педагог, громадсько-політичний діяч.

Народився Іван Якович у родині міщанина. 1843 року закінчив Полтавську гімназію і став студентом

філософського факультету Київського університету. Навесні 1846 року вступив до Кирило-Мефодіївського товариства, належав до радикально-демократичного крила. Під впливом Т. Шевченка став прихильником ідеї створення федерації слов'янських народів і ліквідації кріпосного права. Навесні 1847 року у нього було зроблено обшук, після чого відправлено до в'язниці. У матеріалах слідства про Посяду сказано: *"...писав, перебільшуючи, про бідування малоросійських селян"*.

Один із членів братства Г. Андрузький відзначав глибокий інтерес нашого земляка до української народної творчості, звичаїв українців, їх минулого.

Іван Якович мав записи понад 200 пісень.

11 червня 1847 року Посяду вислали до Казані із правом продовжувати навчання в університеті та з умовою подальшої служби у великоросійській губернії.

У вересні 1847 року студент Посяда подав до навчальної частини Казанського університету свою кандидатську дисертацію під назвою "Значення перших творів Гоголя в російській літературі взагалі і їх заслуга для народності". Пройнята духом демократизму, вона зайвий раз підтверджувала непохитність переконань кирило-мефодіївця. Зберігається вона у рукописному відділенні Наукової бібліотеки ім. М. І. Лобачевського Казанського університету.

Автор першої дисертації про Гоголя вважав, що природний дар письменника розкрився завдяки тому, що оточувало його з дитинства – українському небу, українським полям і степам, народу, серед якого він народився. *"Він вдивлявся в його мораль, звичаї, прислухався до його багатой мови, знайомився з легендами, казками, піснями, а все це привело його до вивчення надзвичайно драматичної його історії"*, – підкреслював І. Посяда.

У лютому 1849 року він закінчив Казанський університет із ступенем кандидата філології. Із березня 1849 року перебував на Полтавщині, де місцева поліція за розпорядженням Третього відділу завела на нього справу "Про установлення нагляду за кандидатом Посядою".

Цього ж року Посяда був призначений помічником керуючого канцелярією рязанського губернатора. У березні 1852 року Івана Яковича було звільнено з під нагляду поліції, а 1856 року переведено до столиці у міністерство наділів Російської імперії.

До речі, прізвище І. Посяди зустрічається у щоденнику Т. Г. Шевченка, який повертаючись із заслання, відвідав Казань і залишив запис у своєму щоденнику від 13–14 вересня 1857 року. Запис свідчить про те, що він цікавився долею І. Посяди і Г. Андрузького, запитував у місцевих студентів, чи пам'ятають вони ці імена, проте, впевнився, що не пам'ятають.

Звільнившись зі служби в столиці, Іван Якович став домашнім учителем дітей цензора З. Бекетова, із родиною якого виїхав за кордон. Провів там вісім років. Вивчав політичний лад Австрії, Швейцарії, Франції, Пруссії. Відвідав Єльський, Лейпцизький, Берлінський, Гальський університети. Слухав лекції, брав участь у педагогічних конференціях, давав зразкові уроки в елементарній школі. 1863 року, повернувшись до Росії, перейшов на викладацьку роботу. Мріяв про створення закладів нового типу у себе на батьківщині.

Здійсненню цієї мрії допоміг М. І. Пирогов, відомий хірург і педагог. За

його рекомендацією він отримав місце директора Коростишівської вчительської семінарії. Дев'ять років подвижницької праці в цьому навчальному закладі закріпили за І. Я. Посядою репутацію видатного українського педагога-новатора.

Він створив семінарську артіль – своєрідну форму учнівського самоврядування. Не забував Іван Якович і рідну Полтавщину. У 70-х рр. він намагався відкрити в Полтаві учительську семінарію на зразок Коростишівської та його ідея не знайшла підтримки з боку більшості земських діячів.

А за кілька років він знову клопотався про місце директора Полтавської гімназії і знову безуспішно. Адміністративна влада не бажала переїзду Посяди на Полтавщину.

1891 року Іван Якович вийшов у відставку, проживав у м. Коростишеві, де мав власний будинок. Там і помер 24 жовтня 1894 року, могила його не збереглася. У Коростишеві одна з вулиць носить ім'я І. Я. Посяди, і символічно, що вона примикає до вулиці Шевченка.

Коростишівці вшанували па'мять І. Я. Посяди, встановивши у Коростишівському педагогічному коледжі ім. І. Я. Франка, де він служив директором, меморіальну дошку.

І нині на Зіньківщині збереглося прізвище Пасяда та ще й з наголосом на останньому складі. Недалеко від Зінькова існував хутір Пасяди, звідки, напевно, походили предки Івана Яковича.

Література

Прокопенко Я. Кирило-мефодієвець із Зінькова / Я. Прокопенко // Нова година. – 2017. – № 43 (жовт.) – С. 6.

Лисенко Н. Посяда Іван Якович / Н. Лисенко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / ред. М. Г. Жулинський. – К., 2015. – Т. 5: Пе–С. – С. 302.

Пасяда (Посяда) Іван Якович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 158–159.

Волосков В. Ф. Посяда (Пасяда) Іван Якович / Валерій Волосков // Найзнаменитіша в Україні / Валерій Волосков. – Полтава, 2013. – С. 212.

Посяда Іван Якович // Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда... / упоряд. В. І. Сергійчук, Пасько І. В. – Вишгород, 2013. – С. 477.

Вільшанська О. Л. Посяда Іван Якович / О. Л. Вільшанська // Енциклопедія історії України : в 10 т. – К., 2011. – Т. 8: Па–Прик. – С. 448.

Посяда Іван Якович / Довідник з історії України (А – Я) / за загальною ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-е вид., допрац. і допов. – К., 2001. – С. 613–614.

Посяда Іван Якович // Зіньківщина : історичний нарис.

– Полтава, 2006. – С. 585.

Мацапура В. І. "Вечори на хуторі біля Диканьки" М. В. Гоголя у сприйнятті І. Я. Посяди / В. І. Мацапура // М. Гоголь і Україна : зб. наук. праць. – Полтава, 2009. – С. 61–67.

Ротач П. П. (Посяденко, Посяда) Іван Якович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2: Л–Я. – С. 254–255.

Ротач П. Незламний Іван Пасяда / Петро Ротач // Від Удаю до Орелі : сторінки полтавської Шевченкіани / Петро Ротач. – Полтава, 2000. – С. 142–146.

Посяда (Посяденко) Іван Якович // Тарас Шевченко : док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 90, 93, 95, 96, 98, 100, 102, 103, 110, 113, 118, 119, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 134, 135.

Петренко М. Посяда Іван Якович / Микола Петренко // Видатні люди Полтавщини / Микола Петренко. – Гадяч, 1993. – С. 74.

Петренко Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Петренко. – К., 1992. – С. 74.

Марахов Г. І. Посяда Іван Якович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 98–99.

Поліщук М. С. Кирило-мефодієвець І. Я. Посяда / М. С. Поліщук // Український історичний журнал. – 1973. – № 4. – С. 143.

САВИЧ

Микола Іванович

(1808, с. Середняки Гадяцького повіту Полтавської губернії – 04.06.1892, Одеса) – громадсько-політичний і культурний діяч, педагог.

Народився Микола у маєтку свого батька І. М. Савича. Ця родина мала давнє козацько-шляхетське коріння. Дід М. К. Савич був бунчуковим товаришем, потім городничим у м. Гадячі, заслужив чин колезького асесора. Савичі жили досить заможнo.

Микола здобув гарну домашню освіту. Його батько мав велику бібліотеку, де крім російських, було багато французьких книг. Їх читання дозволило юному паничу не лише опанувати французьку мову, а й ознайомитись з ідеями

французьких просвітників. Пізніше товариші називали його "останнім вольтер'янцем". Закінчив Полтавську гімназію. Вступив на філософський факультет Харківського університету, де відразу підпав під вплив професора історії, поета, байкаря П. Гулака-Артемовського. Завдяки йому 18-річний Микола 1826 року познайомився з видатним польським поетом А. Міцкевичем.

Ймовірно, Савич так і не закінчив університетського курсу, так як продовжувалася російсько-турецька війна і молодий М. Савич зі студентської лави вступив до Каргопольського драгунського полку. Він взяв участь у війні, коли вона вже завершувалася і відзначитися не встиг. Від природи був високий, сильний і здоров'я мав відмінне. Полтавець Олексій Маркевич (1847– 1903), український історик, етнограф, згадуючи уже 75-річного Савича, відзначав: "... бадьорий, високий, сильний, грубий, з червонявим лицем і сивим волоссям, говорив він досить різким пискливим голосом; одягався дуже недбало".

З невідомих мотивів Савич 1832 року був звільнений зі служби "за домашніми обставинами". Проте в родинному маєтку він не засидівся. У 1832– 34 рр. Микола Іванович продовжив навчання у Парижі, де серйозно вивчав хімію у Колеж де Франс. Безсумнівно, три роки у пореволюційній Франції справили значний вплив на суспільні погляди Савича.

Після повернення з Франції Микола Іванович кілька років жив у батьківському маєтку. Час від часу навідувався до Харкова, де зустрічався з трохи молодшим від нього М. Костомаровим. Описуючи візит Савича до своєї київської квартири у 1846 році, Костомаров називає його "старовинний мій знайомий".

Є багато свідчень, що Савич мав товариський характер, легко сходився з людьми, був ерудований. Ось що писав про нього О. Маркевич: *"Розмовляти з Савичем було цікаво: він був чоловік розумний, освічений і що до напрямку зовсім не старомодний... все українське він дуже любив..."*.

Немає інформації про якісь визначні події у житті Миколи Івановича за 1835–1845 рр. Очевидно він опікувався своїм маєтком, крім того, поширював ліберальні ідеї. Відомо, що після повернення з Франції, він звільнив своїх кріпаків за 25 років до відміни кріпосного права в Росії. Оскільки Савич безперешкодно здійснив це, то, мабуть, на той час був повноправним власником 300 десятин землі, 130 кріпаків та родинного маєтку. Цей крок був досить нетиповим для тогочасного поміщика.

На початку листопада 1846 року Микола Іванович одержує закордонний паспорт *"на проезд в Германию, Италию, Швейцарию, Бельгию для излечения болезни, а также для хозяйственных и коммерческих надобностей"*.

Різдвяними святами, їдучи за кордон, зупинився в Києві, зустрівся з М. Костомаровим, який і залучив його до товариства. Зустрічі "братчиків" проходили на квартирі М. Гулака, службовця канцелярії генерал-губернатора Бібікова, яку він знімав у старому Києві в будинку протоієрея Андріївської церкви. В цьому ж будинку суміжну кімнату займав студент Київського університету О. Петров.

У доносі на "братчиків" Петров написав, як одного вечора проходила розмова між Савичем, Навроцьким і Костомаровим, в якій *"помещик Савич ревностно доказывал необходимость уничтожить в России монархический"*

образ правления и стараться устроить правление народное с представительною формою, в котором бы каждое отдельное славянское племя имело у себя особенного представителя, заседающего в общем совете славянских племен..."

Зустрівся М. Савич із Т. Шевченком, якому сподобався "симпатичний поміщик". Микола Іванович запропонував поетові передати Міцкевичу одну з його поезій.

Після викриття товариства М. І. Савичу була оголошена монарша воля про негайне повернення до Росії. Шокований цим наказом, Микола Іванович впав у сильну депресію, спробував накласти на себе руки. Вважаючи його достатньо уже покараним власним страхом, царський уряд звільнив його. Як виявилось згодом, жандарми нічого не знали про зв'язок Савича з Міцкевичем, а в паперах не знайшли нічого протизаконного. Єдиним документом, на який вони звернули увагу, був невеликий трактат "Звільнення жінки", де автор виступив за емансипацію жінок, зрівняння їх у правах з чоловіками, а також за реформування духовної сфери.

Він не був навіть позбавлений права проживання в Україні, як інші учасники товариства. Продавши 1848 року свій маєток Г. Галагану, Савич майже постійно проживав в Одесі. Він співробітничав з газетою "Одесский вестник", був радником Одеської міської ради та мировим суддею. Навколо жвавого, усміхненого здоров'яка гуртувалася місцева українська громада.

Ось спогад Л. С. Мацієвича (1843–1915) – українського історика та археолога, дослідника старовинних пам'яток: *"Вперше я, побачив М. І. Савича випадково 21 березня (старий стиль) 1889 р. в Одеській публічній бібліотеці в кімнаті В. О. Яковлева, який завідував тоді цією бібліотекою, і з яким я був добре знайомий. Савич був уже дуже старий – середній на зріст, кремезний, з червонястим, трохи одутлим обличчям і великою широкою бородою, але ще досить бадьорий і балакучий... У розмові він між іншим згадав, що був у Києві під час арешту Шевченка і що віз у Париж Шевченкову поему "Кавказ", щоб передати А. Міцкевичу, й передав..."*

Як відзначав полтавський історик І. Павловський, Савич *"был одним из последних могикан старых европейцев, очень остроумный, со скептическим взглядом на все и всех"*. Він охоче розповідав про своїх відомих знайомих: М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Гулака, однак коли мова заходила про Кирило-Мефодіївське товариство, Савич мінявся на обличчі і говорив, що давно те було і він уже все забув. Те нервові потрясіння, яке пережив він під час арешту в Німеччині, і яке ледь не звело його в могилу, наклало відбиток на все його життя.

Микола Іванович помер 4 червня 1892 року у своїй одеській квартирі, де похований невідомо.

Література

Зленко Г. Савич Микола Іванович / Г. Зленко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / ред. М. Г. Жулинський. – К., 2015. – Т. 5: Пе–С. – С. 612.

Савич Микола Іванович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С. 159.

Ротач П. П. Савич Микола Іванович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2: Л–Я. – С. 304.

Павловский И. Ф. Савич Николай Иванович / Иван Павловский // Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ. с половины XVIII века / Иван Павловский. – Харьков, 2009. – С. 173–174;

Мациевич Л. С. Николай Иванович Савич (прикосновенный к делу укр. Кирилло-Мефодиевского общества 1847 г.) / Л. С. Мациевич // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 2010. – С. 189.

Малик М. 200 років від дня народження Савича М. І. / М. Малик // Край. – 2008. – № 55 (листоп.). – С. 22.

Луняк Є. Таємний український емісар у Парижі в 1847 році Микола Іванович Савич / Є. Луняк // Історія України. – 2009. – № 25. – С. 1–4; № 33. – С. 6–8; № 34. – С. 8–11.

Грицак Я. Савич Микола Іванович / Я. Грицак // Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста – 2-е вид., доопрац. і допов. – К., 2001. – С. 705.

Ротач П. П. Микола Савич / Петро Ротач // Колоски з літературної ниви : короткий літ. календар Полтавщини / Петро Ротач. – Полтава, 1999. – С. 16–19.

Шанько Г. Савич Микола Іванович / Григорій Шанько // Літературна Гадяччина / Григорій Шанько. – Гадяч, 1996. – С. 24–25.

Петренко М. Савич Микола Іванович / Микола Петренко // Видатні люди Полтавщини / Микола Петренко. – Гадяч, 1993. – С. 82.

Савич Николай Иванович / Николай Костомаров // Автобиография. Бунт Стеньки Разина : произведения / Николай Костомаров. – К., 1992. – С. 137, 459.

Петренко Ю. А. Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Петренко. – К., 1992. – С. 70, 86.

Бойко П. П. М. І. Савич – однодумець Кобзаря / П. П. Бойко. – Гадяч, 1992. – 36 с.

Середняки – село Гадяцького р-ну [уродженцем якого був М. І. Савич] // Полтавщина : енциклопедичний довідник. – К., 1992. – С. 865–866.

Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко / П. М. Федченко. – К., 1989. – С. 134, 140, 141, 150.

Савич Микола Іванович // Тарас Шевченко : док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 103, 111, 118, 119, 121, 122, 124, 128.

Марахов Г. І. Савич Микола Іванович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 108–109.

***

Дейна Г. Тарас Шевченко і Микола Савич : вірш / Г. Дейна // Гадяцький вісник. – 2010. – 14 серп. – С. 6.

ТУЛУБ

Олександр Данилович

(1825 (за іншими даними – 11.09.1824),
Золотоніський повіт Полтавської губернії
– 17.10.1872, м. Херсон) – історик, педагог,
громадський діяч.

Предками Тулуба були вихідці з козацької старшини, а батько Олександра був дрібномаєтковим дворянином. Закінчивши повітову школу, хлопець самотужки подався до Києва, випрохавши у свого батька 20 крб. Розшукав директора Першої київської гімназії Петрова, той влаштував Олександрові іспит і зарахував до гімназії.

Закінчив він її 1843 року і вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Старанно навчався, його було залишено при університетській кафедрі для підготовки до професорського звання.

Ще студентом повернув собі старе козацьке прізвище Тулуб замість Тулубов.

До Кирило-Мефодіївського братства Олександр належав із 1846 року, коли навчався на третьому курсі університету. Заарештований не був. Виправдання Тулуба і невідправлення до Петербурга для допитів ніби через безрезультатність обшуку (при повній його обізнаності у справі) викликає подив і вимагає глибшого дослідження, як вважають укладачі статті про Тулуба в "Шевченківській енциклопедії" (2015 р.) І. Глизь і О. Федорук.

Інший погляд на свого діда висловила відома українська письменниця Зінаїда Тулуб: "Навесні 1847 року вибухнула гроза. Костомаров, Гулак, Житецький, Шевченко, дідусь мій і багато інших були майже одночасно арештовані". Опиралася письменниця на ювілейну доповідь про Кирило-Мефодіївське братство, зроблену 1927 року академіком Михайлом Грушевським в Українській академії наук. Матеріалом для цієї доповіді послужила справа Кирило-Мефодіївського братства, що збереглася до революції в архіві Київського жандармського відділення.

Доповідач запросив на доповідь нащадків кирило-мефодіївських братчиків.

Зінаїді Тулуб було приємно дізнатися, що молодий і стійкий Олександр Тулуб, хоча і не був центральною фігурою процесу, але не став ні каятися, ні принижуватися, подаючи прохання про помилування на "височайше" ім'я, ні видавати товаришів-братчиків. Рік просидів Олександр Тулуб у Петропавлівській фортеці. Крім того, Олександра було позбавлено права лишитися при університеті, позбавлено стипендії та фактично заслано вчителем російської мови до глухого містечка Златопіль на Чигиринщині. Тут він написав історичний нарис містечка, надрукувавши його в часописі "Современник".

Будучи відновлений у правах, але зазнавши на власному досвіді принади тюрми та заслання, Олександр Тулуб, звичайно, став обережнішим у словах, але в душі залишався незмінним любителем свободи та права. Як розповідав письменниці батько, він навіть листувався з Герценом, повідомляючи йому як редактору "Колокола" про найбільш кричущі факти царського свавілля. Але, звичайно, його матеріали з'являлися в "Колоколі" анонімно, а самі кореспонденції писав він зміненим почерком лівої руки (друкарських машинок тоді ще не було) і відсилав їх або без підпису, або під псевдонімом.

У 1850-х рр. Олександр Даниловичу вдалося перевестися до Чернігівської гімназії. Там він викладав словесність і був редактором газети "Губернские ведомости". Олександр Кониський у своїх біографічних спогадах писав: *"Тулуб— щирий українець, розумів вагу і силу етнографічного матеріалу, через що урядова газета "Губернские ведомости" під його редагуванням стала єдиним захистом українського слова і тут з'явилися зі своїми українськими творами чимало українських письменників – Л. Глібов, М. Вербицький, Шишацький- Ілліч, П. Охоцький-Огієвський та інші"*.

Наприкінці 1850-х рр. Олександр Данилович перебрався до Києва. Тут працював учителем Другої гімназії та Левашовського інституту. Одружився вдруге (перша дружина померла) з випускницею Інституту шляхетних дівчат – Марією Домбровською. Вона любила музику, літературу. Збиралися в них літературні вечірки, на яких бували відомі діячі М. Драгоманов, М. Чалий, П. Житецький. Після звільнення М. Пирогова з посади попечителя Київського шкільного округу хмари нависли над Олександром Тулубом.

Він перевівся на посаду інспектора Кам'янець-Подільської гімназії, де працював сім років. Там народився син Олександр. Тулуб увійшов в конфлікт з місцевим начальством і змушений був з родиною переїхати до Херсона. Заходився і тут налагоджувати культурне життя, але всі попередні переживання далися взнаки, і він раптово помер 17 жовтня 1872 (за іншими даними – 1875) року. Похований у Херсоні. Епітафія на його надгробку гласить: *"Когда бы были все чисты душой, как он, расцвел бы Божий мир"*.

Жандармська тінь висіла над Олександром Даниловичем упродовж всього його життя. Дружина, Марія Тулуб, маючи шістьох дітей, змушена була піти на службу директоркою Олександрівської жіночої гімназії, де викладала російську, німецьку, французьку мови. Старший син Тулубів Павло став письменником, перекладачем, зокрема, Шевченкових поезій на російську мову, а Павлова донька Зінаїда – українською письменницею, авторкою відомих історичних романів, в т. ч. знаного роману "Людолови".

Молодший син Олександр, названий на честь батька, став юристом, служив

у міністерстві юстиції, мировим суддею. Але духовний хліб споживав, беручи участь у нелегальній "Молодій Громаді". Із заснуванням у Києві 1918 року Української Академії наук Олександр працював у двох академічних комісіях. Залишив значну спадщину, як дослідник-літературознавець, фольклорист.

Література

Глизь І., Федорук О. Тулуб Олександр Данилович / І. Глизь // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / ред. М. Г. Жулинський. – К., 2015. – Т. 6: Т–Я. – С. 325–326.

Тулуб Олександр Данилович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 2014. – С.159.

Горбатюк В. Літературні шляхи Тулубів / Василь Горбатюк // З-під трави забуття. Подільські шляхи українських письменників / Василь Горбатюк. – Хмельницький, 2011. – С. 15–17.

Ротач П. П. Тулуб Олександр Данилович / Петро Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / Петро Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2: Л–Я. – С. 396–397.

Тисячна Н. Реставрація родинної історії : династія Тулубів / Н. Тисячна // День. – 2009. – 4 груд. – С. 6.

Хорунжий Ю. Династія. Батько і син Тулуби : кирило-мефодіївець і фольклорист / Ю. Хорунжий // Літературна Україна. – 2007. – 4 жовт. – С. 1, 7.

Хорунжий Ю. Олександр Тулуби – від кирило-мефодіївця до фольклориста / Юрій Хорунжий // Мужі чину : історичні парсуни / Юрій Хорунжий. – К., 2005. – С. 166–176.

Петренко М. Тулуб Олександр Данилович / Микола Петренко // Видатні люди Полтавщини / Микола Петренко. – Гадяч, 1993. – С. 92.

Тулуб Олександр Данилович // Тарас Шевченко: док. і матеріали до біографії 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К., 1982. – С. 93, 95, 96, 97, 98, 103, 113, 126.

Марахов Г. І. Тулуб Олександр Данилович / Георгій Марахов // Т. Г. Шевченко у колі сучасників : словник персоналій / Георгій Марахов. – К., 1976. – С. 124–125.

* * *

Тулуб З. П. В краю безкраїм за Уралом : роман [світлій пам'яті діда, кирило-мефодіївського братчика О. Д. Тулуба] / З. П. Тулуб. – К.: Дніпро, 1984. – 509 с.

Для заміток

"ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПРОМЕПЕЇ"

полтавці – учасники Кирило-Мефодіївського товариства

Біобібліографічні нариси

Упорядник *Надія Михайлівна Требіна*

Редактори *С. В. Сичова,
А. С. Волкова*

Комп'ютерний набір *Н. М. Требіна*

Комп'ютерна верстка *О.М. Якубовський*

Відповідальна за випуск *С. В. Сичова*

Підписано до друку 27.03.2020. 40 стор. Тираж 5 прим.

Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара

36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а

[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org)

E-mail: pobugonchara@ukr.net